

УДК 321.01(477)

Колча В. В. – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права Ужгородського національного університету, м. Ужгород; **ORCID 0000-0001-9499-3733**

Верховенство права як принцип сучасної держави

Досліджено принцип верховенства права в сучасній державі. Увагу акцентовано на обсягу верховенства права, який охоплює: законність, що передбачає прозорий, підзвітний і демократичний процес введення в дію приписів права; юридичну визначеність; заборону свавілля; доступ до правосуддя; дотримання прав людини; заборону дискримінації; рівність перед законом. У концептуальному аспекті верховенство права полягає в обмеженні свавілля публічної влади щодо суспільства та окремої особи. Різні шляхи становлення системи верховенства права (суд через застосування прав людини безпосередньо формує систему конституції – англійська традиція; її створює народ через здійснення установчої влади – європейська континентальна традиція) не мають принципового значення. З практичної позиції верховенство право визначає місце судів у системі публічної влади, яке має засвідчувати не лише реальний розподіл влади, а й спроможність судової влади обмежувати дискреційні повноваження законодавчої та виконавчої влади і в такий спосіб гарантувати захист від свавілля. Це можливо лише за умови незалежності суду (і процедур правосуддя) від інших гілок влади. Такий підхід до взаємозв'язку поділу влади (традиційно – елементу концепції правової держави) зближує концепції верховенства права і матеріальної правової держави.

Ключові слова: принцип права; верховенство права; права людини; Рада Європи; конституція; суд.

Постановка проблеми. Сучасна держава ґрунтується на декількох ключових принципах права, одним із яких є верховенство права. Його закріплено в більшості держав світу (як принцип верховенства права або як принцип правової держави), це тренд розвитку сучасної держави. Однак подеколи він перетворюється на формальний знак цього тренду, який не підкріплено сутнісно. В умовах, коли верховенство права ототожнюють з верховенством закону, формальною законністю, людська гідність постає перед серйозними загрозами, що засвідчує практика тоталітарних режимів ХХ століття. З іншого боку, досвід розвинутих держав ХХ і ХХІ століття підтвердив, що верховенство права є одним із найдієвіших факторів стабільної економіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж останніх десятиліть різним аспектам верховенства права у вітчизняній правовій науці було присвячено низку ґрунтовних публікацій. Зокрема, питання співвідношення принципів верховенства права і законності досліджували Д. Л. Савенко [1], соціально-економічні права в контексті верховенства права –

В. В. Лемак [2], верховенство права як конституційний принцип – С. І. Максимов [3], верховенство права і розподіл влади в Україні – І. І. Крилова [4], європейські доктрини верховенства права – А. Пухтецька [5], цивілізаційні аспекти верховенства права – М. А. Самбор [6], принцип верховенства права як умова розвитку сучасного українського конституціоналізму – Т. Я. Багрій [7], проблеми верховенства права в сучасній Україні – Р. О. Падалка [8], реалізацію принципу верховенства права – О. І. Потильчак [9], верховенство права в контексті доктрини природного права – І. А. Малютін [10], принцип верховенства права в судовій практиці України – О. Уварова [11]. Ґрунтовним є дослідження верховенства права в тритомній монографії С. П. Головатого, останній том якої присвячено українському досвіду впровадження цього принципу [12].

Попри значну кількість публікацій з окресленої проблематики, визначення обсягу та сутності верховенства права як принципу сучасної держави потребує детального аналізу.

Метою цієї статті є дослідження верховенства права як принципу сучасної держави в таких аспектах, як з'ясування витоків ідеї верховенства права, співвідношення концепцій верховенства права і правової держави, аналіз відповідної доктрини в Україні.

Виклад основного матеріалу. Згідно з позицією Дж. Даці, наявність принципів серед нормативних ресурсів, що використовує право (і правопорядок), давно визнала правова доктрина. Поняття загальних принципів права є загальноновизнаним у континентальній правовій теорії як одне з джерел права. Визначення правового принципу є надто складним, оскільки іноді їх тлумачать як правові норми, подеколи – як загальні правові норми, стандарти, на яких мають ґрунтуватися правові норми. Поняття «принцип» означає всеосяжний закон або вчення, з якого випливають інші або на яких інші ґрунтуються; аксіома; постулат. Принцип права – це стандарт або набір стандартів поведінки чи судження, які вважають справедливими стандартами поведінки для суспільства або людства загалом. Попри наявні відмінності, правові принципи є правовими нормами, оскільки вони забезпечують стандартизовану поведінку для суб'єктів права. Стосовно правового принципу норма є загальною і слугує загальним стандартом судження щодо невизначеної кількості справ, які передбачають застосування загальної норми. У контексті правової норми норму поведінки застосовують тільки в чітко визначених обставинах або відносинах, вона не може відігравати роль загального стандарту судження [13, с. 109–110].

Доктринальні витоки верховенства права. Аналіз англійської доктрини верховенства права (панування права) слід розпочати з праці А. Дайсі «Основи державного права Англії: Вступ до вивчення англійської конституції». Цей дослідник акцентував увагу на трьох аспектах верховенства права як основи англійської конституції: 1) воно є противагою свавілля, прерогативі або навіть широкій дискреційній владі уряду; 2) рівність перед законом або однакова підпорядкованість усіх класів загальному праву країни; 3) конституція є не джерелом, а наслідком застосування прав приватних осіб і звичаєвого права [14, с. 226–228].

Сучасний британський учений Т. Р. С. Аллан у праці «Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права» визначив сутність верховенства права так: «Однакова гідність усіх громадян і справедливе ставлення й повага до індивідуальної автономії є базовими передумовами ліберального конституційного ладу і, відповідно, серцевиною принципу верховенства права» [15, с. 11].

Формування німецької доктрини правової держави пов'язують з напрацюваннями К. Т. Велькера, який 1813 року в праці «Основи вчення про право, державу і покарання» зауважив, що така держава є обмеженою власним правом і лише завдяки цьому спроможна виконувати головні завдання: охорону релігії; піклування про виховання громадян, їхню освіту й освіченість; збереження звичаїв, моральності народу; створення умов для належного рівня життя громадян [16, с. 26, 167]. Німецька традиція правової держави утвердилася в ХІХ–ХХ століттях, хоча в період нацистської Німеччини (1933–1945) її заперечували. У повоєнній Федеративній Республіці Німеччини (ФРН), конституційованій на тлі подоланого нацизму з його свавіллям і необмеженістю влади, ідею правової держави продовжили активно розробляти. Причому цього разу вона дістала інституційно-правове підґрунтя у вигляді конституційного правопорядку ФРН. Найвичерпніше сутність німецької моделі правової держави висвітлив К. Хессе, відомий учений-конституціоналіст і суддя Федерального конституційного суду ФРН (1975–1987), у праці «Основи конституційного права ФРН», виданій 1978 року [17]. Цінною і своєчасною в цьому аспекті є позиція Б. Таманаги про те, що «передбачуваність дій держави – перше правило верховенства права» [18, с. 68].

Венеційська комісія про верховенство права. Значущість верховенства права серед цінностей Ради Європи є безумовною. У березні 2011 року в Стамбулі Венеційська комісія

ухвалила спеціальну доповідь «Верховенство права», метою якої є «виклад загально визнаного чіткого розуміння поняття “верховенство права”, завдяки чому міжнародні організації, а також національні та міжнародні суди могли б тлумачити і застосовувати цю фундаментальну цінність» [19]. У доповіді зауважено, що в установчих актах Ради Європи зміст верховенства права не окреслено, тому «більше можна почерпнути із судової практики Європейського суду з прав людини. Суд вважає, що верховенство права є концепцією, властивою всім статтям Конвенції», що «надає цьому поняттю також і субстантивної (матеріальної) сутності» (п. 23).

Автори доповіді дійшли висновку, що, з огляду на міжнародні та національні інструменти, праці науковців і практиків, зрештою досягнуто консенсусу щодо ключового значення поняття «верховенство права» та щодо елементів, охоплених ним. На їхню думку, позиція Т. Бінгема якнайкраще висвітлює істотні елементи верховенства права: «Усі особи та владні інститути в межах держави – публічні чи приватні – повинні підкорятися публічно створеним законам, які набувають чинності (загалом) і на підставі яких публічно здійснюють правосуддя, вони також повинні мати змогу користуватися благами цих законів». Цей автор виокремив вісім складників верховенства права, а саме: 1) доступність закону (закон має бути зрозумілим, чітким і передбачуваним); 2) питання юридичних прав мають бути вирішені нормами права, а не шляхом дискреції; 3) рівність перед законом; 4) влада має реалізовуватися в правомірний, справедливий і розумний спосіб; 5) права людини мають бути захищені; 6) необхідно забезпечити засоби для вирішення спорів без надмірних матеріальних витрат і тривалості; 7) суд має бути справедливим; 8) дотримання державою міжнародно-правових зобов'язань, а також тих, що визначені національним правом (п. 35–37 доповіді).

Далі автори доповіді дійшли висновку про можливий консенсус стосовно обов'язкових елементів понять «верховенство права» і «Rechtsstaat», які є не лише формальними, а й субстантивними чи матеріальними (*materieller Rechtsstaatsbegriff*). Такими складовими є: 1) законність, що передбачає прозорий, підзвітний і демократичний процес набрання чинності приписами права; 2) юридична визначеність; 3) заборона свавілля; 4) доступ до правосуддя, представленого незалежними судами, зокрема тими, що здійснюють судовий нагляд за адміністративною діяльністю; 5) дотримання прав людини; 6) заборона дискримінації та рівність перед законом (п. 41).

Додатком до цієї доповіді є «Контрольний перелік питань для оцінювання стану верховенства права в окремих державах» за зазначеними елементами. Наприклад, за елементом «юридична визначеність» (legal certainty) такими питаннями є: а) чи всі закони публікують; б) чи є неписане право, чи доступне воно; с) чи встановлено межі юридичної дискреції, наданої виконавчій владі; d) чи містяться в законах положення про винятки; е) чи зрозумілою мовою написано закони; f) чи заборонено зворотню дію законів; g) чи встановлено обов'язок дотримуватися закону; h) чи йдеться про заперечення (оскарження) остаточного рішення національного суду; i) чи є судова практика національних судів послідовною; j) чи є національне законодавство загалом придатним для застосування, чи забезпечено його виконання; k) чи здійснюють систематичне оцінювання законодавства.

Роботу за цим напрямом у Раді Європи було продовжено, коли в березні 2016 року Венеційська комісія підготувала ще одну доповідь «Мірило правовладдя» [20]. Термін «правовладдя» запропонував відомий учений С. Головатий, який здійснив переклад цієї доповіді й уклав коментарі до нього. Основна частина доповіді стосується викладу «еталонних тестів» до всіх елементів правовладдя (верховенства права).

Наприклад, п. b «Юридична визначеність» містить такі «еталонні тести»: 1) наявність законодавства; 2) наявність судових рішень; 3) передбачуваність актів права; 4) сталість і послідовність приписів права; 5) легітимні очікування; 6) унеможливлення зворотної дії; 7) принципи nullum crimen sine lege та nullum poena sine lege; 8) res judicata. У тексті доповіді ці тести конкретизовано, наприклад: підпункт «легітимні очікування» потлумачено так: «Принцип легітимних очікувань є складовою загального принципу юридичної визначеності в праві Європейського Союзу, виведеного з національних систем права. Він так само виражає ідею, що органи публічної влади повинні дотримуватися не лише приписів актів права, а й своїх обіцянок та очікувань. Згідно з доктриною легітимних очікувань, ті, хто діє добросовісно на підставі права, не повинні відчувати краху надій щодо своїх легітимних очікувань. Утім нові ситуації можуть бути достатньою підставою для законодавчих змін, що спричиняють виникнення відчуття краху легітимних очікувань у виняткових випадках. Таку доктрину застосовують не лише до законодавства, а й до рішень індивідуального характеру, які ухвалюють органи публічної влади». Таким чином, слід констатувати високий рівень практичної значущості «Мірила правовладдя».

Упровадження терміна «правовладдя» (замість верховенства права) зумовило подальше дослідження «Верховенство права: ідея, доктрина, принцип». В авторефераті дисертації на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук цю пропозицію було обґрунтовано в такий спосіб: «Зважаючи на те, що український відповідник англійського поняття “the rule of law” у вигляді терміносполучення “верховенство права” не можна визнати найвдалішим (це засвідчено й фактом, що двослівність терміна наштовхнула провідних фахівців удатися до хибного “поелементного аналізу” цього поняття, його лексичної наближеності до одного з основоположних елементів позитивістської доктрини у вигляді поняття “верховенство закону”, що призводить до викривлення концепції “верховенство права”), тому пропонують надалі застосовувати однослівний варіант – *правовладдя*. Саме однослівний термін органічно “вмонтовується” в українську правничу термінологію (на зразок *народовладдя*, *безвладдя*, *двовладдя* тощо), зберігаючи два змістові складники його англломовного відповідника (*rule* – влада, *law* – право); *правовладдя* – це найближче до англломовного “the rule of law”, що якнайстисліше відображає ідею заперечення свавільної влади людини – однієї, гурту, одного з політичних органів (наприклад, у вигляді диктатури парламентської більшості) тощо; серцевина змісту *принципу правовладдя* – це категоричне і беззастережне заперечення будь-якого вияву свавільного й егоїстичного людиновладдя» [21, с. 36].

Сформульована пропозиція в середовищі правничої науки спричиняє дискусії, оскільки деякі вчені наводять аргументи щодо доцільності вживання терміна «верховенство права» безпосередньо в тексті Конституції України.

Міжнародна організація World Justice Project періодично готує доповідь, у якій визначає індекс верховенства права (Rule of Law Index) в державах світу. Методика оцінювання World Justice Project передбачає, що верховенство права характеризує систему, у якій дотримано чотири універсальні принципи:

1) підзвітність, за якої державний апарат, його посадові особи й офіційні представники підкоряються праву;

2) доступні закони, чіткі, оприлюднені, стабільні та справедливі, що захищають основні права, зокрема безпеку осіб і власність;

3) відкритий уряд, за якого процес прийняття законів, їх виконання та застосування є доступним, чесним й ефективним;

4) доступне та неупереджене вирішення спорів. Правосуддя вчасно здійснюють компетентні, етичні й незалежні представники

та нейтральні особи, які мають достатні ресурси, представляють інтереси громади [22].

Верховенство права як принцип Конституції України. Згідно зі ст. 1 Основного Закону, Україна є правовою державою, що необхідно трактувати як окремих конституційний принцип. У ст. 8 регламентовано «визнання і дію» принципу верховенства права. Десятки нормативних констукцій висвітлюють тлумачення цього інтегрального принципу. Однак принцип верховенства права, слушно зауважив М. І. Козюбра, передбачає інтерпретацію верховенства права через його складові, що охоплює ст. 3 Конституції України, у якій закріплено обов'язок держави щодо поваги до прав людини [23, с. 69].

Зазначений підхід утілено в рішенні Конституційного Суду України у справі про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу від 1 червня 2016 року № 2-рп/2016. Суд в аргументації мотивувальної частини пов'язав розуміння ч. 1 ст. 29 Конституції України (право на свободу й особисту недоторканність) із верховенством права. Із цією метою Конституційний Суд України в другому абзаці пп. 2.3 п. 2 окреслив зміст свободи: «Конституційний Суд України виходить із того, що серед фундаментальних цінностей дієвої конституційної демократії є свобода, наявність якої в особі є однією з передумов її розвитку та соціалізації. Право на свободу є невід'ємним і невідчужуваним конституційним правом людини та передбачає можливість вибору поведінки з метою вільного й усебічного розвитку, самостійно діяти відповідно до власних рішень і задумів, визначати пріоритети, робити все, що не заборонено законом, безперешкодно, на власний розсуд пересуватися територією держави, обирати місце мешкання тощо. Право на свободу означає, що особа є вільною у своїй діяльності від зовнішнього втручання, за винятком обмежень, які встановлені Конституцією та законами України». Суд дійшов висновку, що відповідно до ст. 8 Основного Закону (верховенство права), цей принцип передбачає «судовий контроль за втручанням у право кожної людини на свободу; конституційне право людини на судовий захист є гарантією всіх прав і свобод людини і громадянина» (абзац перший пп. 2.5 п. 2 мотивувальної частини). Лише після цього в окреслених координатах було оцінено конкретні засоби законодавця: «Встановлена в Законі процедура госпіталізації недієздатної особи до психіатричного закладу на прохання або за згодою її опікуна за рішенням лікаря-психіатра не передбачає судового контролю за такою госпіталізацією, оскільки законодавець

фактично розглядав її як добровільну, хоча госпіталізація недієздатної особи відбувається без надання нею усвідомленої згоди. Конституційний Суд України вважає, що така госпіталізація за своєю сутністю та наслідками є непропорційним обмеженням конституційного права недієздатної особи на свободу й особисту недоторканність, тому вона має здійснюватися з дотриманням конституційних гарантій захисту прав і свобод людини та громадянина, з урахуванням зазначених міжнародно-правових стандартів, правових позицій Конституційного Суду України та виключно за рішенням суду відповідно до вимог статті 55 Основного Закону України» (абзац другий і третій пп. 2.5 п. 5 мотивувальної частини). Крім цього, Суд сформулював на підставі ч. 2 ст. 3 Конституції України «позитивний обов'язок»: «Конституційний Суд України вважає, що держава, виконуючи свій головний обов'язок – утвердження і забезпечення прав і свобод людини... повинна не тільки утримуватися від порушень чи непропорційних обмежень прав і свобод людини, а й уживати належних заходів для забезпечення можливості їх повної реалізації кожним, хто перебуває під її юрисдикцією. З цією метою законодавець та інші органи публічної влади мають забезпечувати ефективне правове регулювання, яке відповідає конституційним нормам і принципам, та створювати механізми, необхідні для задоволення потреб та інтересів людини. При цьому посиленна увага має бути зосереджена на особливо вразливих категоріях осіб, до яких належать, зокрема, особи із психічними розладами (абзац перший пункту 3 мотивувальної частини)» [24].

Конституційний Суд України неодноразово апелював до принципу верховенства права та його складових. Загальне визначення терміна «верховенство права» було викладено в абзацах другому і третьому пп. 4.1 п. 4 мотивувальної частини рішення Конституційного Суду України від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004: «Верховенство права – це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення в правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема в закони, які за своїм змістом мають бути пройняті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з виявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Усі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою відображена в

Конституції України. Таке розуміння права не дає підстав для його отожднення із законом, який іноді може бути й несправедливим, у тому числі обмежувати свободу та рівність особи. Справедливість – одна з основних засад права, є вирішальною у визначенні його як регулятора суспільних відносин, одним із загальнолюдських вимірів права. Зазвичай справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, в рівному юридичному масштабі поведінки й у пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню» [25].

Водночас принцип правової держави в рішенні Конституційного суду Чеської Республіки від 18 лютого 2010 року зводиться до такого: 1) конституційна система в Чеській Республіці ґрунтується на принципах матеріально-правової держави. Конституційний суд розрізняє формальну і матеріальну концепції правової держави. Перша форма передбачає процедурну, формальну концепцію, незалежно від змісту та цілей діяльності уряду, концепція матеріальної правової держави керується основними принципами, які у своїй діяльності державна влада зобов'язана поважати. Пріоритет матеріальної концепції правової держави означає, що державні органи зобов'язані діяти формально в межах своїх повноважень і компетенції, встановлених конституційним порядком, законами, однак здійснення цих повноважень має містити зміст (сутність) відповідно до конкретних основних принципів, які виражаються в положеннях конституційного ладу та які гарантують основні права, створюють ціннісні засади для конституційного ладу; 2) в умовах матеріальної правової держави здійснення державної влади не може бути марним; тобто не може бути схваленим і сприйнятим здійснення державної влади, яке не узгоджено з передбаченою законом раціональною метою, для досягнення якої здійснює повноваження владний орган. Такий спосіб здійснення державної влади, що поважає основні права фізичних осіб, завжди має перевагу на підставі принципу пропорційності. Він є похідним від верховенства права, що ґрунтується на повазі до прав і свобод людини та громадянина (головне правило верховенства права); таким чином, державний орган здійснює владу і несе відповідальність за перевищення повноважень не лише в наявних формальних межах, встановлених законом повноважень і компетенції, а й сутнісне, якщо його поведінка не обумовлена передбачуваною і раціонально обґрунтованою метою, для якої він і набув певних повноважень та компетенції, і порушує основні права

заінтересованих осіб більше, ніж це необхідно для досягнення законної мети. Якщо відповідно до закону державна влада встановлює обов'язки для приватних осіб і тим самим обмежує їхні права, вона має забезпечити, щоб не було цілком заперечено суть основних прав. Крім того, обмеження не можна використовувати для інших цілей, крім передбачених законом (п. 4 ст. 4 Конституції). Таким чином, основні права зворотно обмежують формально передбачені законодавством обмеження для органів влади (п. 20–22 рішення) [26].

Висновки. У концептуальному значенні верховенство права полягає в обмеженні свавілля публічної влади щодо суспільства й окремої особи. Окреслити межу такого свавілля може або безпосередньо суд, або правовий принцип чи правова норма, які потенційно можуть бути застосовані або реально застосовувані судом. Різні шляхи становлення системи верховенства права (суд через застосування прав людини безпосередньо формує систему конституції – англійська традиція; її створює народ через здійснення установчої влади – європейська континентальна традиція) не мають принципового значення.

У практичному значенні місце судів у системі публічної влади має засвідчувати не лише реальний розподіл влади, а й спроможність судової влади обмежувати дискреційні повноваження законодавчої та виконавчої влади й у такий спосіб гарантувати захист від свавілля. Це можливо лише за умови незалежності суду (і процедур правосуддя) від інших гілок влади.

Такий підхід до тлумачення взаємозв'язку поділу влади (традиційно – елементу концепції правової держави) зближує концепцію верховенства права з концепцією матеріальної правової держави.

Незалежне правосуддя є ключовим фактором у системі верховенства права (правової держави) з огляду на такі аргументи: а) верховенство права можливе лише в разі встановлення ефективного правопорядку, за якого першим критерієм ефективності є система правосуддя в широкому значенні (від ефективного розслідування до виконання судових рішень). Верховенство права є станом реалізованості правових норм і принципів, оскільки останні можуть виявити свій пріоритет лише за умови їх реалізації; б) верховенство права, незалежно від концептуальних підходів, найбільш концентровано втілено в інституційному захисті людської гідності та свободи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Савенко Д. Л. Принципы верховенства права и законности: понятие и соотношение [Електронний ресурс] / Д. Л. Савенко // Актуальні проблеми держави і права. – 2011. – Вип. 62. – С. 658–664. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_62_90. – Загл. с екрана.
2. Лемак В. Соціально-економічні права людини в контексті верховенства права: вітчизняний досвід закріплення та застосування [Електронний ресурс] / В. Лемак // Вісник Академії правових наук України. – 2010. – № 1. – С. 40–48. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2010_1_4. – Назва з екрана.
3. Максимов С. Конституційний принцип верховенства права: загальне та особливе [Електронний ресурс] / С. Максимов // Вісник Академії правових наук України. – 2009. – № 3. – С. 127–134. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapnu_2009_3_12. – Назва з екрана.
4. Крилова І. І. Верховенство права і принцип розподілу влади в Україні [Електронний ресурс] / І. І. Крилова // Вісник Академії адвокатури України. – 2008. – № 1. – С. 12–14. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2008_1_2. – Назва з екрана.
5. Пухтецька А. Принцип верховенства права: сучасні європейські доктрини як орієнтир для реформування національного законодавства [Електронний ресурс] / А. Пухтецька // Вісник Національної академії наук України. – 2010. – № 3. – С. 33–43. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnapu_2010_3_5. – Назва з екрана.
6. Самбор М. А. Сутність принципу «верховенства права» у сучасних умовах цивілізаційного розвитку [Електронний ресурс] / М. А. Самбор // Юридична наука. – 2012. – № 5. – С. 17–28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2012_5_2. – Назва з екрана.
7. Багрій Т. Я. Принцип верховенства права як умова розвитку сучасного українського конституціоналізму [Електронний ресурс] / Т. Я. Багрій // Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ. – 2011. – № 2 (2). – С. 44–51. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2(2)_6). – Назва з екрана.
8. Падалка Р. О. Окремі проблеми верховенства права в сучасній Україні [Електронний ресурс] / Р. О. Падалка // Актуальні проблеми права: теорія і практика. – 2013. – № 26. – С. 421–430. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2013_26_59. – Назва з екрана.
9. Потильчак О. І. Реалізація принципу верховенства права у рішеннях Верховного Суду України [Електронний ресурс] / О. І. Потильчак // Вісник Академії адвокатури України. – 2013. – № 2. – С. 162–164. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2013_2_31. – Назва з екрана.
10. Малютін І. А. Розвиток принципу верховенства права в контексті доктрини природного права [Електронний ресурс] / І. А. Малютін // Адміністративне судочинство. – 2012. – № 3–4. – С. 61–68. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Adsud_2012_3-4_9. – Назва з екрана.
11. Уварова О. Принцип верховенства права в судовій практиці України [Електронний ресурс] / О. Уварова // Філософія права і загальна теорія права. – 2013. – № 1. – С. 65–72. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/filpr_2013_1_9. – Назва з екрана.
12. Головатий С. П. Верховенство права: український досвід : у 3 т. / С. П. Головатий. – Київ : Фенікс, 2006. – Т. 3. – 1747 с.
13. Daci J. Legal Principles, Legal Values and Legal Norms: are they the same or different? [Electronic resource] / J. Daci // Academicus – International Scientific Journal. – № 2. – P. 109–115. – Access mode: <http://www.academicus.edu.al/nr2/Academicus-MMX-2-109-115.pdf>. – Title from the screen.

14. Дайси А. В. Основы государственного права Англии: введение в изучение английской конституции [Электронный ресурс] / А. В. Дайси ; под ред. П. Г. Виноградова ; пер. О. В. Полторацкая. – 2-е изд. – М. : Сытина И. Д., 1907. – 707 с. – Режим доступа: https://books.google.com.ua/books?id=qgDuAgAAQBAJ&pg=PR9&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false. – Загл. с экрана.
15. Аллан Т. Р. С. Конституційна справедливість. Ліберальна теорія верховенства права / Т. Р. С. Аллан ; пер. з англ. – Київ, 2008. – 385 с.
16. Welker K. T. Die letzten Gründe von Recht, Staat und Strafe, philosophisch und nach den Grenzen der merkwürdigsten Volker rechtshistorisch entwickelt / K. T. Welker. – Gissen, 1813. – 590 p.
17. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе. – М. : Юрид. лит., 1981. – 368 с.
18. Таманага Б. Верховенство права. Історія. Політика. Теорія / Б. Таманага ; пер. з англ. – Київ : Києво-Могилян. акад., 2007. – 208 с.
19. Верховенство права : доповідь № 512/2009 CDL, схвалена Венеційською комісією на 86-му пленарному засіданні (Венеція, 25–26 берез. 2011 р.), Страсбург, 4 квіт. 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr). – Назва з екрана.
20. Європейська комісія «За демократію через право» (Венеційська комісія). Мірило правовладдя : дослідження № 711/2013, схвалено Комітетом міністрів (на рівні їх заступників) на 1263-му засіданні (6–7 верес. 2016 р.), Страсбург, 18 берез. 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.scout.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/pdf>. – Назва з екрана.
21. Головатий С. П. Верховенство права: Ідея. Доктрина. Принцип : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Головатий. – Київ : Б.в., 2008. – 44 с.
22. The WJP Rule of Law Index 2017–2018 report [Electronic resource]. – Access mode: https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2018-June-Online-Edition_0.pdf. – Title from the screen.
23. Козюбра М. І. Верховенство права, права людини і місцеве самоврядування: проблеми взаємозв'язків [Електронний ресурс] / М. І. Козюбра // Наукові записки НаУКМА. – 2017. – Т. 200. – С. 67–71. – (Серія «Юридичні науки»). – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_200_15. – Назва з екрана.
24. Про психіатричну допомогу (справа про судовий контроль за госпіталізацією недієздатних осіб до психіатричного закладу) [Електронний ресурс] : рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положення третього речення частини першої статті 13 Закону України від 1 черв. 2016 р. № 2-рп/2016. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16>. – Назва з екрана.
25. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) [Електронний ресурс] : рішення Конституційного Суду України від 2 листоп. 2004 р. № 15-рп/2004. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04>. – Назва з екрана.
26. I.US 1849/08 ze dne 18.02.2010. № 30/56 SbNU 339 [Electronic resource]. – Access mode: http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=1-1849-08_1. – Title from the screen.

REFERENCES

1. Savchenko, D.L. (2011). Principy verhovenstva prava i zakonnosti: poniatie i sootnoshenie [Principles of the rule of law and legality: the notion and relation]. *Aktualni problemy derzhavy i prava, Actual problems of state and law*, 62, 658-664. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdp_2011_62_90 [in Russian].
2. Lemak, V. (2010). Sotsialno-ekonomichni prava liudyny v konteksti verkhovenstva prava: vitchyzniani dosvid zakriplennia ta zastosuvannia [Socio-economic human rights in the context of rule of law: domestic experience of consolidation and application]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine*, 1, 40-48. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2010_1_4 [in Ukrainian].
3. Maksymov, S. (2009). Konstytutsiyni pryntsypy verkhovenstva prava: zahalne ta osoblyve [The constitutional principle of the rule of law: general and special]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 127-134. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2009_3_12 [in Ukrainian].
4. Krylova, I.I. (2008). Verkhovenstvo prava i pryntsyp rozpodilu vlady v Ukraini [The rule of law and the principle of the division of power in Ukraine]. *Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy, Bulletin of the Academy of Sciences of Ukraine*, 1, 12-14. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2008_1_2 [in Ukrainian].
5. Pukhtetska, A. (2010). Pryntsyp verkhovenstva prava: suchasni yevropeiski doktryny yak oriyentyr dlia reformuvannia natsionalnogo zakonodavstva [Principle of the rule of law: modern European doctrines as a benchmark for reforming national legislation]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy, Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 3, 33-43. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2010_3_5 [in Ukrainian].
6. Sambor, M.A. (2012). Sutnist pryntsypu "verkhovenstva prava" u suchasnykh umovakh tsyvilizatsiinoho rozvytku [The essence of the principle of "rule of law" in the modern conditions of civilization development]. *Yurydychna nauka, Legal science*, 5, 17-28. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2012_5_2 [in Ukrainian].
7. Bahrii, T.Ya. (2011). Pryntsyp verkhovenstva prava yak umova rozvytku suchasnoho ukrainskoho konstytutsionalizmu [The principle of the rule of law as a condition for the development of modern Ukrainian constitutionalism]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav, Legal journal of the National Academy of Internal Affairs*, 2(2), 44-51. Retrieved from [http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2\(2\)_6](http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2011_2(2)_6) [in Ukrainian].
8. Padalka, R.O. (2013). Okremi problemy verkhovenstva prava v suchasni Ukraini [Separate problems of the rule of law in modern Ukraine]. *Aktualni problemy prava: teoriia i praktyka, Actual problems of law: theory and practice*, 26, 421-430. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2013_26_59 [in Ukrainian].
9. Potylchak, O.I. (2013). Realizatsiia pryntsypu verkhovenstva prava u rishenniakh Verkhovnoho Sudu Ukrainy [Implementation of the rule of law principle in decisions of the Supreme Court of Ukraine]. *Visnyk Akademii advokatury Ukrainy, Bulletin of the Academy of Advocacy of Ukraine*, 2, 162-164. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vaau_2013_2_31 [in Ukrainian].
10. Maliutin, I.A. (2012). Rozvytok pryntsypu verkhovenstva prava v konteksti doktryny pryrodnoho prava [Development of the rule of law principle in the context of the doctrine of natural law]. *Administratyvne sudochynstvo, Administrative justice*, 3-4, 61-68. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Adsud_2012_3-4_9 [in Ukrainian].
11. Uvarova, O. (2013). Pryntsyp verkhovenstva prava v sudovii praktytsi Ukrainy [Principle of the rule of law in the judicial practice of Ukraine]. *Filosofia prava i zahalna teoriia prava, Philosophy of law and general theory of law*, 1, 65-72. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/filpr_2013_1_9 [in Ukrainian].

12. Holovatyj, S.P. (2006). *Verkhovenstvo prava: ukraïnskyi dosvid [Rule of Law: Ukrainian Experience]*. (Vola. 1-3). Kyiv: Feniks [in Ukrainian].
13. Daci, J. Legal Principles, Legal Values and Legal Norms: are they the same or different? *Academicus - International Scientific Journal*, 2, 109-115. Retrieved from <http://www.academicus.edu.al/nr2/Academicus-MMX-2-109-115.pdf>.
14. Daisi, A.V. (Ed.). (1907). *Osnovy gosudarstvennogo prava Anglii: vvedenie v izuchenie angliiskoi konstitucii [The Foundations of State Law in England: An Introduction to the Study of the English Constitution]*. (O.V. Poltorackaia, Trans) (2nd ed.). Moscow: I.D. Sytina. Retrieved from https://books.google.com.ua/books?id=qgDuAgAAQBAJ&pg=PR9&hl=uk&source=gbs_selected_pages&cad=2#v=onepage&q&f=false [in Russian].
15. Allan, T.R.S. (2008). *Konstytutsiina spravedlyvist. Liberalna teoriia verkhovenstva prava [Constitutional justice. Liberal theory of the rule of law]*. Kyiv [in Ukrainian].
16. Welker, K.T. (1813). *Die letzten Griinde von Recht, Staat und Strafe, philosophisch und nach den Grenzen der merkwuirdigsten Volker rechtshistorisch entwickelt*. Gissen.
17. Hesse, K. (1981). *Osnovy konstitucionnogo prava FRG [The fundamentals of the constitutional law of Germany]*. Moscow: Yurid. mlit [in Russian].
18. Tamanaha, B. (2007). *Verkhovenstvo prava. Istorii. Polityka. Teoriia [Rule of Law. History. Policy. Theory]*. Kyiv: Kyievo-Mohylian. akad. [in Ukrainian].
19. Verkhovenstvo prava: dopovid No. 512/2009 CDL, skhvalena Venetsiiskoiu komisiieiu na 86 plenarnomu zasidanni (Venetsiia, 25-26 berez. 2011 r.), Strasburh, 4 kvit. 2011 r. [Rule of Law: Report No. 512/2009 CDL, endorsed by the Venice Commission at the 86th Plenary Session (Venice, March 25-26, 2011), Strasbourg, April 4, 2011]. (n.d.). www.venice.coe.int. Retrieved from [http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)003rev-ukr](http://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)003rev-ukr) [in Ukrainian].
20. Yevropeiska komisiya "Za demokraciiu cherez pravo" (Venetsiiska komisiia). Mirylo pravovladdia: doslidzhennia No. 711/2013, skhvaleno Komitetom ministriv (na rivni yikh zastupnykiv) na 1263 zasidanni (6-7 veres. 2016 r.), Strasburh, 18 berez. 2016 r. [European Commission for Democracy through Law (Venice Commission). Measure of the Rule of Law: Study No. 711/2013, approved by the Committee of Ministers (at the level of their deputies) at the 1263rd meeting (September 6-7, 2016), Strasbourg, March 18, 2016]. (n.d.). www.scourt.gov.ua. Retrieved from <http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf.pdf> [in Ukrainian].
21. Holovatyj, S.P. (2008). Verkhovenstvo prava: Ideia. Doktryna. Pryntsyyp [Rule of Law: The Idea. Doctrine. Principle]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv: B.V. [in Ukrainian].
22. *The WJP Rule of Law Index 2017-2018 report*. Retrieved from https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP-ROLI-2018-June-Online-Edition_0.pdf.
23. Koziubra, M.I. (2017). Verkhovenstvo prava, prava liudyny i mistseve samovriaduvannia: problemy vzaïmozv'iazkiv [The Rule of Law, Human Rights and Local Self-Government: Problems of Interconnection]. *Naukovi zapysky NaUKMA, Scientific notes of NaUKMA*, 200, 67-71. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMAun_2017_200_15 [in Ukrainian].
24. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhennia tret'oho rechennia chastynei pershoi statii 13 Zakonu Ukrainy "Pro psykhiatrychnu dopomohu (sprava pro sudovy kontrol za hospitalizatsiieiu nedieezdatnykh osib do psykhiatrychnoho zakladu)": vid 1 cherv. 2016 r. No. 2-rp/2016 [The decision of the Constitutional Court

of Ukraine in the case of the constitutional petition of the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights on the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of the third sentence of part one of Article 13 of the Law of Ukraine "On Psychiatric Assistance (case on judicial control of the hospitalization of incapacitated persons to a psychiatric institution)" from June 1, 2016, No. 2-rp/2016]. (n.d.). *zakon5.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-16> [in Ukrainian].

25. Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy "Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu Ukrainy shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) polozhen statti 69 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (sprava pro pryznachennia sudom bilsh miakoho pokarannia)": vid 2 lystop. 2004 r. No. 15-rp/2004 [Decision of the Constitutional Court of Ukraine "Decision of the Constitutional Court of Ukraine in a case under the constitutional petition of the Supreme Court of Ukraine regarding the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with the provisions of Article 69 of the Criminal Code of Ukraine (case on the appointment by the court of a more lenient punishment)" from November 2, 2004, No. 15-rp/2004]. (n.d.). *zakon2.rada.gov.ua*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-04> [in Ukrainian].

26. I.ÚS 1849/08 ze dne 18.02.2010. No. 30/56 SbNU 339. Retrieved from http://nalus.usoud.cz/Search/GetText.aspx?sz=1-1849-08_1.

Стаття надійшла до редколегії 18.04.2018

Kopcha V. – Ph.D in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Theory and History of State and Law of the Uzhgorod National University, Uzhhorod, Ukraine; **ORCID 0000-0001-9499-3733**

The Rule of Law as a Principle of the Modern State

The article is devoted to the study of the rule of law in the modern state. Particular attention is paid to the extent of the rule of law, which encompasses: legality, including a transparent, accountable and democratic process for the enforcement of legal requirements; legal certainty; prohibition of arbitrariness; access to justice; observance of human rights; the prohibition of discrimination and equality before the law. It is concluded that in the conceptual framework the rule of law consists in limiting the arbitrariness of public authority in relation to society and in relation to an individual. Different ways of forming the rule of law system – the courts through the application of human rights directly create a system of constitution (the English tradition) or creates it through the exercise of the constituent power (European continental tradition) – does not play a fundamental role. In practical terms, therefore, the place of the courts in the system of public authority follows, which should certify not only the real distribution of power, but also the real ability of the judiciary to restrict discretionary powers of the legislative and executive power and thus guarantee protection against arbitrariness. This is only possible with the independence of the court (and judicial procedures) from other branches of government. The above understanding of the relationship of «separation of powers» (traditionally – the element of the concept «Rechtsstaat») even more closely converges the concept of rule of law and the concept of material Rechtsstaat.

Keywords: principles of law; rule of law; human rights; Council of Europe; constitution; court.